

Катерина Колозова

СМРТТА, БЕСМРТНОСТА И ФИЛОСОФОТ

(фрагмент)

Во шестиот век пр. Хр., појавата на јонските физичари, познати и како јонска философска школа, го означи раѓањето на хеленската философија.¹ Ова истовремено беше и раѓање на хеленската, односно европската рационалност, како позитивна мисла - која до ден денешен е основата на западната научна мисла. Едниот од седумте мудреци, Талес од Милет, е првиот философ и научник, а по него, веќе во истиот тој шести век, следат и Анаксимандар, Хераклит, Анаксимен, и по нив мнозина други. Хеленската философска мисла се развива бурно, брзо, со се поинтензивен ритам.

Вистина, тогаш е родена рационалноста: *логос* е еден од клучните принципи врз кои е изграден хеленскиот полис како уредување.² Но тој *логос* се препозна себеси, се освести за самиот себе и почна да се рефлектира дури во хеленската философска и научна мисла. Тука почнува вистинскиот прогрес на западната рационалност, процес кој, очигледно, трае до ден денес. Но тука почнува и двоењето на Мислата - која, отсега па натаму, никогаш нема да престане да се мисли самата себе - од митското, кое ќе му го остави на обичниот човек, кој, од своја страна, пак, никогаш во текот на античката историја нема да се одвои од него, како што не се одделува и од својата религија.

Со развојот на хеленската философија поимите на духовното и телесното се повеќе се разграничуваат, разликуваат и спротивставуваат. Бог/божеското почнува да се мисли независно, и сè повеќе со и во единствено чистата мисла - тој е сотворен од неа, живее во неа и до него се допира само низ неа. Апстракцијата се јавува како принцип кој ја разликува философската мисла од другите видови мисла.

Хеленската рационалност раскинува со традицијата. Но овој раскин не е само гносеолошки, туку и на социјално ниво. Ако првите мудреци биле длабоко иочитувани од народот, философите сè повеќе почнуваат да штрчат и да се разликуваат по својот начин на живот и однесување.

Питагорејците живеат во безмалку паралелен свет, а Хераклит е вистински отпадник. Првите не сакаат своето тајно знаење да го делат со обичниот човек; од друга страна, пак, тешко можно е дека вториов, со својата апстрактна мисла и неконвенционалност, можел да го има угледот на некој од мудреците и со своето знаење да почне да го просветува обичниот човек. Јазот меѓу философското и општонародното знаење, она што е *common sense* на епохата, е сè поголем, а кулминира во славното распнување на Сократ од страна на толпата.

Навистина, меѓу стоичарите има многумина што се изградени во фигури на мудреци, а ги краси и доблест на која може да ѝ се восхитува и обичниот човек. Но, нивното гледање на животот и на смртта како на *адиафора*, ги прави толку далечни на она што му е разбирливо на обичниот човек и му претставува несомнена вредност, каква што е светоста на животот и емоционалниот однос кон умирањето. Меѓу платоничарите се појавуваат големи политичари, како Дион, Еудем од Кипар, Тимонид од Левкада, Аристоним, Формион од Елеја, потоа Питон и Хераклид, чија амбиција е токму внесувањето на философијата во секојдневниот живот - што требаше да се случи со мудро то владеење - но тоа е само спуштање, приземјување на високата платоновска мисла, која не му припаѓала на секој обичен, во неа непосветен граѓанин.

Разликата, јазот меѓу принципите, правилата и основните вредности на философската мисла, од една страна, и оние на мислата што му припаѓала на обичниот човек, од друга, постојано останува.

1. Традиционалниот и философскиот однос кон смртта

Ако воинот, обичниот човек - и поетот во нивно име - зборуваа за трагичноста на смртта и за обесмртувањето во сеќавањето на потомците, односно за бесмртна слава, философите беа оние што во Древна Хеллада зборуваа за вистинската бесмртност.

Хомер зборува за земниот живот како за нешто најскапоцено, кое има свој крај наречен со името на омразената смрт. Мимнерм, следејќи го Хомера, луѓето меланхолично ги сиоредува со лисјето што вене. Затоа, пак, философите се впуштаат во потрага по константата кај

човекот која, во неговата суштественост, би го поставила надвор од полето на разорната смртна минливост.

Додека обичниот човек, потпирајќи се врз знаењето на сопствената религија и врз традицијата на претфилософската, митотворната мисла, низ борбата за *клеос* се фаќа во костец со минливоста, трпејќи го неспокојството на постојаната спротивставеност на двете полиња на кои истовремено им припаѓаат - животот и смртта - и останувајќи во постојаната дилема дали секој ден од животот не значи само уште еден чекор кон умирање, философот ја презре минливоста, ја прогласи за привид (со тоа и нејзината закана стана безмалку безначајна), за да ѝ се посвети на контемплацијата за постојаноста, како нејзина директна спротивност.

Погледнато од друг агол, може да се каже дека и хеленската философија се нафаќа на една особена жешка битка со минливоста: потрагата по постојаноста - чија појдовна точка е исклучувањето и потценувањето на минливоста, пропадливоста - ја крие идејата за анулирана, поншитена минливост, движење, промена, т.е. пропадливост. Посветеноста на изучувањето на Битието и Природата не е ништо друго освен израз на потребата да се изнајде единствената константа, постојаност кај сепостоечкото, како негова основа, *архе* (ἀρχή), која ќе зборува за конечниот триумф над минливоста, несовершеноста, непредвидливоста, за надвладувањето на *битието* над *небитието* - за конечниот триумф на животот над смртта, иако, можеби, невидлив наспроти секојдневната, очигледна, тврдоглаво неодминлива победа на грдата и бесмислена смрт над светоста на животот.³

Што се однесува, пак, до човечкиот микрокосмос, постепеното разработување на разликата тело-душа и откривањето и заокружување на поимот на душа, *психе* (ψυχή) - но во друга, не хомерска смисла - значи и постепено развивање на философскиот поим на бесмртност, близок до тековите на философската мистика на орфиците и на питагорејците - бесмртност што - за разлика од онаа што ја нудат идеалите на херојска смрт и слава - е реално трајна, вечна, извесна, со самото тоа што е втемелена во онтолошки фундираниот носител - во *вечната* душа (за разлика од славата, којашто е супститут за личната, директна смртност на исчезнатиот субјект чија бесмртност зависи од другите - од оние кои ќе се сеќаваат).

Поимот на *психе* (душа) со кој оперираа хеленските философи не само што го нема истото значење со оној кај Хомера и во, врз традицијата втемеленото, народно сфаќање, туку им е дури и спротивен, токму во оној негов дел што се однесува на прашањето: што е носител на животот во човека. Кога Платон зборува за бесмртноста на душата, тоа не е истиот оној поим од народното верување, втемелен врз старите знаења од хомерското време.⁴ Стариот, или поточно, не-философскиот поим на психе, го означува животодавниот здив на човечкото тело⁵; тој е единствениот носител на животот што останува по пропаѓањето на телото, односно по *завршувањето на животот*, но како сенка или двојник на физичкиот изглед на некогаш живиот - трага на некогашното постоење. Значењето на оваа психе, во рамките на колективното знаење, се сведува на овие работи: здив, дим и привид на сенка или *еидолон*, фантомски двојник на некогаш живиот. Кај Хомера се среќаваат три вида на натприродно привидение или *еидолон*: *фасма*, привидение кое сосема соодветствува на физичкиот изглед на жив човек, создадено од страна на некој бог, *сонот*, *онеирос* и *психаи*, душите на мртвите - *еидола камонтон*, *привиденија на мртвите* (Ил. 23, 72; Одис. 11, 476; 24, 14).⁶ Во хомерско време, *психе* на мртвиот не означува ништо повеќе од двојник на живиот човек, кој во светот на мртвите ја застапува трагата на некогаш живиот човек - бесмислена, празна, безволна сенка.⁷ Клаус забележува континуитет на ваквото значење на *психе* на мртвиот и во класичното време; всушност, токму опстојувањето на ова нејзино значење на сенка му е доказ за постоењето на континуитет на овој поим во народната употреба, „in popular usage“, од хомерската до класичната епоха.⁸

Затоа, вистинско недоразбирање е да се смета дека може да се констатира континуитет или истовидност меѓу хомерската визија за преселбата на психе во адот и философските идеи за бесмртност на душата. Според Ервин Роде, да се каже дека долу, во адот, душите, по својата смрт, „живееат“ е сосема непримерено на јазикот на времето⁹; иако Сократ, во еден изблик на традиционалните погледи, се надева или се шегува дека по смртта ќе разговара со Одисеј.

Посветена во таинствените води на мистериите, а, пред сè, на орфизмот, хеленската философија сè повеќе инсистира

на разликата душа-тело, развивајќи ја концепцијата на душата како носител на бесмртноста, па дури и нејзин единствен гарант, и тоа токму затоа што е тоа - душа. Двата збора („душа“ и „бесмртно“), иако не се синоними, се заменуваат, без да се направи притоа грешка или промена на значењето. Од орфизмот наваму, душата е, едноставно, бесмртниот дел во човека. Така, е откриена постојаноста, неминливоста во човечкото постоење, а со тоа победена и заканата од минливост, и бесмислата што ја носи таа. Но утехата и спокојството што ги прибавува ваквото сознание постојано мачеле со својата неизвесност, поради неевидентноста на смирувачката константа. Затоа постојано се усовршуваат сознанијата за глетките од онаа страна од видливото - различните философи излегуваат со свои концепции и поинакви докази. Како по другите прашања, така и по ова, философите се наоѓаат во постојан агон по нови, поинакви или по стари и преработени вистини за душата и нејзината несмртност.

За Хераклит, душата е сочинета од најсовершената граѓа - огнот, за атомистите - од честички, за, преку Платона до Аристотел, да биде ослободена од каква и да е телесност.

Талес мисли дека душата е составена од вода¹², Анаксимен од воздух¹³, за питагорејците нејзината суштина се состои во бројот¹⁴, за Парменид, ако му веруваме на изворот, е слична на оганот¹⁵, додека, според Демокрит, душата е сочинета од топчести огнени атоми¹⁶ и му е истоветна на умот, а, во поглед на последново, ова мислење го дели и Емпедокле (според Аетиј IV, 9, 14, заедно со него и Парменид).¹⁷ Така, по Талеса кој, во духот на своето сфаќање на *архе* како вода, тврдел дека суштината на душата е во влагата, Хераклит извикува дека „сுவата душа е најмудра и најдобра“:

αὐγὴ ξρεὴ ψύχῃ σοφωιτηκαὶ ἀρτστη¹⁸

Низ вековите, од еден до друг философ, мислата, секогаш незадоволна, трага по друг, посуштествен одговор.

Но, кај сите нив душата е сочинета од, во согласност со философското учење за природата, најбестелесната телесност: Аристотел вели дека некои мислат дека душата е сочинета од оган, бидејќи тој е составен од најситни делови и е „најмногу бестелесен“.¹⁹ Душата, впрочем, секогаш му е

противставена на телото, секогаш и е спротивна на телесноста.²⁰

...

¹Треба да се спомне дека постојат и истражувачи на хеленската философија кои не се сложуваат со овој став, тврдејќи дека јонските физичари се само продолжение на митската-мистична мисла; cf. O. Gilbert, *Griechische Religionsphilosophie*. Секако дека треба да го признаеме наследството што јонската философија го презема од митската мисла и навистина е тешко да се тврди дека постоел толку остар прекин со традицијата, по кој таа сосема би отсутувала во новата форма на дух. Па сепак, за она што ја разликува мислата на еден Хераклит од онаа на составувачот на митови не наоѓаме ниту еден друг збор освен: Рационалност или *логос*.

² Cf. Z.P. Vernan, *Poreklo...*, str. 51-67.

³ За двата вида постоење, видливото и невидливото како минливо и постојано, како и за душата како нешто што му припаѓа на светот на невидливото, види Платон, *Фајдон*, 79a-79b (во овде користениот превод на Елена Колева: стр. 108).

⁴ Cf. D. B. Claus, *Toward the Soul, An Inquiry into the Meaning of ψυχή before Plato*, passim.

⁵ Хомерскиот поим на психе на живиот човек Клаус го преведува со life force; види D. B. Claus, op. cit., p. 39.

⁶ Cf. J. P. Vernant, *Figures ...*, p. 34. Исто така, види и J. Bremmer, *The Early Greek Concept of Soul*. passim; D. B. Claus, op. cit., passim.

⁷ Cf. D. B. Claus, op. cit., p. 61.

⁸ E. Ibidem, p. 66 ff.

⁹ E. Rode Psyche, *Kult duse i vera u besmrtnost kod Grka*, str. 18. За хомерскиот поим на психе и за нејзината адска егзистенција ќе кажеме нешто повеќе во следното поглавје.

¹⁰ Така, во Платоновиот *Фајдон* (85e) по исцрпната расправа со која докажуваат дека смртта е нешто што мудриот треба да го посакува - а, чија појдовна премиса се состои во тврдењето дека душата е бесмртна - Сократ и Симија треба да се вратат дури пред самиот почеток на расправата за да испитаат дали воопшто душата е независен ентитет и навистина бесмртна.

¹¹ Cf. Херкалит, B118 Diels.

¹² Cf. Талес, A23 Diels.

¹³ Cf. Анаксимен, A23 Diels.

¹⁴ Cf. Хипас, 11 Diels.

¹⁵ Cf. Хипас, 9 Diels

¹⁶ Cf. Демокрит, A101, A102 Diels.

¹⁷ Cf. Емпедокле, A96 Diels; cf. Демокрит, A101, A113 Diels.

¹⁸ Хераклит, B118 Diels (превод Витомир Митевски).

¹⁹ Аристотел de anima A 2. 404a 27, cf. кај Демокрит, A101 Diels.

²⁰ Cf. Орфеј, В3 Diels; Хипас, 10 Diels; Ксенофан, А2 Diels, 13-14; Хераклит, В4 Diels; а тука спаѓа и познатиот Платонов став од *Фајдон*, 64е, 65с (во користениот превод: стр. 84, 85).

....